

Dzīvesmākslas meistars Fromms un brīvības interpretācijas

07.05.2013

Ar Dr. Raineru Funku sarunājas Anne un Ainārs Saukas

Ēriham Frommam veltītās starptautiskās konferences „Brīvība un brīvības: iespējas un draudi” priekšvakarā par Frommu, viņa darbu un ideju aktualitāti, kā arī brīvību un brīvībām Latvijā un pasaulē sarunājamies ar Starptautiskās Fromma biedrības prezidentu Dr. Raineru Funku.

Kā Jūs raksturotu savu pienesumu Ēriha Fromma darbu saglabāšanā un izplatīšanā? Kad es 1974. gadā kļuvi par Ēriha Fromma asistentu Lucernā, Šveicē, viņš man deva uzdevumu izdot viņa publikācijas Kopotos rakstos vācu valodā. Redakcionālais darbs pie Fromma rakstiem noveda pie tā, ka testamentā viņš man novēlēja savas literārās autortiesības. Tas deva man iespēju pēc Fromma nāves publicēt vēl daudzus viņa atstātos manuskriptus, līdz beidzot 2000. gadā, viņa 100. dzimšanas dienā tika izdots apjomā no līdz 12 sējumiem paplašināts Kopoto rakstu izdevums – kopā tās ir apmēram 7000 lapas. Protams, šis redakcionālais darbs ļāvis man piedalīties arī Fromma darbu izplatīšanā, lai arī faktiski tie bijuši politiskie notikumi, kas visvairāk veicinājuši viņa darbu lasītāju loka paplašināšanos. Proti, pēc Aukstā kara un Padomju Savienības sabrukuma viņa darbi guva lielu atsaucību Krievijā un Centrālaustumeiropas valstīs, sākot ar Poliju, Ungāriju un Čehoslovākiju, savukārt mūsdienā „Fromma bums” jau sasniedzis Ķīnu un pat arābu valstis. Tāpat gluži jauns un aktuāls ir jautājums par Fromma darbu izplatīšanu e-grāmatu formātā. Digitalizēšanas mērķis ir dažādās valodās izveidot „Fromma e-grāmatu bibliotēku”. Ir jau uzsākts darbs ar oriģināltekstiem angļu valodā, un kopš šī gada marta e-grāmatu izdevniecība OPEN ROAD MEDIA piedāvā lejupielādei jau 19 Ēriha Fromma darbus.

Tātad Fromma aktualitāte mūsdienās nav zudusi? Jā, Fromms vēl arvien ir pieprasīts autors tiem dzīves brīžiem, kuros cilvēks nonāk konfrontācijā ar jautājumu par savu brīvību un individualitāti. Arī sociālpсихолоģiskais pētniecības virziens, ko attīstīja Fromms, savu aktualitāti nav zaudējis. Gluži pretēji, vēl šodien tas ļauj pētīt, kā izmaiņas ekonomikā un sabiedrībā ietekmē cilvēku raksturu, un līdz ar to arī spēju domāt, just, gribēt un rīkoties. Izcils šī pētniecības virziena paraugdemonstrējums ir Fromma darbs „Bēgšana no brīvības”, ko es gribētu ieteikt arī latviešu lasītājiem.

Varbūt ir vēl kāds viņa darbs, ko Jūs īpaši ieteiktu latviešu lasītājiem? Otrs mans ieteikums noteikti būtu grāmata „Piederēt vai būt?”, kurā Fromms parāda, kā cilvēkus ietekmē uz tirgus ekonomiku orientētais kapitālisms, un attēlo, kādai jābūt sabiedrībai, kuras galvenais mērķis būtu izdevušies cilvēki, nevis peļņa.

Jūs pazināt Ērihu Frommu. Varbūt Jūs varētu pāris vārdos raksturot viņa personību? Ērihs Fromms bija vispusīgi izglītots zinātnieks un humānists, kurš sava mūža laikā nekad nepārtrauca mācīties. Nenoliedzama viņa personības daļa ir arī viņa izcelsme, kur noteicošu lomu spēlēja jūdaiskais mantojums, kā arī viņa ģimenes piederība izglītoto vācu pilsētnieku aprindām. Lai arī viņš vienmēr ir bijis politiski aktīvs un angažēts, viņa stiprākā puse tomēr visupirms bija spēja kā terapeitam vērtīgi ieskatīties cilvēku dvēselēs un kā analītiķim sensibli izjust sabiedrības politisko

attīstību. Nekad vairs neesmu sastapis tādu cilvēku, kura dzīvē tas, ko viņš māca un tas, kā viņš dzīvo, būtu tik vienots.

Tātad, pēc Jūs domām, Fromms dzīvoja saskaņā ar idejām, kas tiek paustas viņa darbos. Vai Fromms radīja īsta „dzīvesmākslas meistara“ iespaidu? Kopš viņa pirmās iepazīšanās ar Talmudu, kad viņš vēl bija bērns, un vēl jo vairāk – kopš brīža, kad viņš iepazinās ar Freida psihoanalīzi, viņam bija skaidrs, ka veids, kādā cilvēks ir saistīts ar īstenību un citiem cilvēkiem, ir nenoliedzami saistīts ar to, kāda ir cilvēka saikne ar sevi. Tas ir psihoanalīzes pamatuzdevums – iepazīt sevi visos aspektos –, tādējādi apgūstot arī tos sevis apvidus, kas varētu šķist nepatīkami un tāpēc izstumti bezapzinātajā. Zinu teikt, ka vēlākais kopš saviem četrdesmit Fromms praktizēja pašanalīzi – veica koncentrēšanās uzdevumus, nodarbojās ar pašrūpi, meditēja un analizēja savus sapņus. Šī ļoti disciplinētā ikdienišķā prakse noveda pie tā, ka viņa domas un raksti saskanēja ar viņa jūtām un iekšējo uzskatījumu, kas viņu padarīja par autentisku un uzticamu dzīvesmākslas vēstnesi. Skaidrs, ka Fromms, protams, būtu noliedzis, ka ir „dzīvesmākslas meistars“ – viņš vienmēr sevi ir uzskatījis tikai par „dzīvesmākslas mācekli“, kuram ik dienas šajā mākslā ir jāvingrinās.

Kuras Ēriha Fromma idejas, Jūsuprāt, ir būtiskākās? Fromma nozīmīgākais zinātniskais pienesums, domājams, balstīts viņa spējās parādīt, kā atsevišķus cilvēkus apjēgt to sabiedriskajā veselumā. Mācītais sociologs un izglītotais psihoanalītiķis Fromms meklēja atbildi uz jautājumu, kas noteiktā ekonomiskā un sociāli kulturālā situācijā dzīvojošiem cilvēkiem liek domāt, just un rīkoties līdzīgi, tā, ka viņi izjūt sociālu piesaisti un piederības izjūtu. Uz šo jautājumu viņš dod mums sociālpsiholoģisku atbildi: ka kopdzīves vajadzības tiek iesavinātas un ir pieejamas kā psihiskas rakstura noslieces, kas darbojas sabiedrības labā. Tātad Fromms ir sniedzis psiholoģisku atbildi uz jautājumu, kas sabiedrību satur kopā un ļauj tai darboties. Tomēr ar to nepietiek. Atziņa, ka autoritārās attiecībās cilvēki ar savu pazemīgo nostāju stabilizē sabiedrības sistēmu, ir pretrunā atziņai, ka autoritāra atkarība neļauj cilvēkiem sasniegt garīgu pilngadību, bremzējot attīstību, uzturot viņos nepastāvību un kultivējot vainas sajūtu. Tāpēc Fromms vēlāk pētīja arī to, kas ļauj cilvēkiem realizēties kā cilvēkiem, kas viņiem ļauj būt brīviem, autonomiem, solidāriem, empātiskiem un saprātīgiem. Līdz ar to humānistiskā cilvēka tēla pamatojums ir otrais nozīmīgākais Ēriha Fromma zinātniskais pienesums.

Darbā „Piederēt vai būt?“ Fromms zināmas cerības liek uz jauno paaudzi, kas no dzīves un sabiedrības sagaida kaut ko vairāk nekā tikai kalpot kapitāla interesēm. Kā, Jūsuprāt, Fromms novērtētu mūsdienu jaunatni? Tas nav vienkāršs jautājums, jo situācija kopš tā laika ir fundamentāli mainījusies. Laikā, kad tika rakstīta grāmata „Piederēt vai būt?“, jaunatne vērsās pret materiālās labklājības ideālu. Lielākā daļa cilvēku laimi meklēja patēriņa preču iegādē – viņiem nekad nebija pietiekami, lai arī patiesībā viņiem jau viss bija. Tāpēc 70. gadu jaunatne cīnījās par postmateriālistisku sabiedrību. Tā bija stipra kustība, kas meklēja alternatīvu dzīvesveidu un politisku kopienu, kurā būtu iespējams solidāri dzīvot un pašrealizēties. Par spīti dažādajiem protestiem, piemēriem, tādiem kā „Okupē Volstrītu” un daudzajām nevalstiskajām organizācijām, šāda kustība pret valdošo sistēmu kā politiska kustība un spēks ne jauniešu vidū, ne arī visas sabiedrības kontekstā nav manāma. Tam ir daudz iemeslu. Jaunieši vēl joprojām mērķtiecīgi meklē iespējas visu darīt no jauna un citādāk. Taču radīt izmaiņas ar politiskiem līdzekļiem ir nogurdinoši un prasa lielu piepūli, kamēr digitālā laikmeta satriecošie sasniegumi dod fantastiskas iespējas izmainīt un izveidot dzīvi. Tāpēc jaunieši kā pārmaiņu līdzekli izmanto nevis politiku, bet tehniku, kas savukārt noved pie jaunatnes apolitizācijas. Ir vēl citi iemesli, kāpēc jaunieši vairs neatrodas

sabiedrisko pārmaiņu vadībā, piemēram, rūpes par darbavietu un draudošais bezdarbs, kas Baltijas valstīs noved pie jaunatnes izbraukšanas.

Kā Jūs domājat – vai kopumā Eiropas civilizācija nākotnes perspektīvā atrodas uz lielākas brīvības vai vēl lielāku ierobežojumu ceļā? Bez šaubām pēdējo 30 gadu politiskās izmaiņas ir rezultējušās ar milzīgu dažādu brīvību skaita pieaugumu indivīda interesēs – sākot jau ar vārda brīvību, lielākām līdznoteikšanās tiesībām un izglītības iespējām līdz pat tādām lietām kā lielākas iespējas ceļot un strādāt ārzemēs. Šis brīvību pieaugums tomēr nenozīmē, ka paši cilvēki ir brīvāki vai jūtas brīvāki. Subjektīvais brīvības pārdzīvojums taču galvenokārt ir atkarīgs no tā, ka cilvēks saskata mazāk iekšējo žņaugu un nepieciešamību, tā būdams gatavs savas dzīves pašnoteikšanai. Turklāt jāņem arī vērā, ka šodien ar brīvību tiek saprasts kaut kas pilnīgi cits, nekā vēl pirms dažiem gadu desmitiem. Brīvība šodien aizvien biežāk tiek saprasta kā neierobežotība un emocionāla nepiesaistītība. Nedrīkst pastāvēt nekas, kas pašnoteikšanās ceļā varētu kavēt vai ierobežot – nekāda valsts, nekādas tradīcijas, nekāda ģimene un konvencijas, nekādas citu noteiktas vērtības, mēri vai prasības. Vienlaikus brīvība kā neierobežotība vienmēr ietver arī vienaldzību pret apkārtējo pasauli un nespēju uzņemties atbildību un tāpēc noved pie sabiedriskās solidaritātes zuduma. Diemžēl jo vairāk tiek praktizēta šāda brīvības izpratne, jo nepieciešamāks sociālās savstarpējības nodrošināšanai kļūst ārējais regulējums. Līdz ar to pastāv draudi, ka reakcionārie, fundamentālie un autoritārie spēki izmantos izdevību beidzot ieviest „taisnību un kārtību“. Vienmēr būtu jāpatur prātā, ka šāda bezrobežu pašnoteikšanos propagandējoša brīvības izpratne sabiedrībā modina un stiprina totalitārus pretpēkus.

Vai, Jūsuprāt, Fromms atbalstītu Eiropas Savienības šībrīža attīstības virzienu? Es domāju, ka viņa domas šajā jautājumā noteikti nebūtu viennozīmīgas. Frommam noteikti patiesi patiktu visi Eiropas saliedēšanās centieni – turklāt ne tikai ekonomiskie, bet arī politiskie un kulturālie. Tie, kas līdzīgi Frommam ir pārdzīvojuši divus pasaules karus un nebeidzamās ciešanas, ko kaimiņu tautas Eiropā viena otrai ir sagādājušas, novērtēs visu, kas šos cilvēkus savstarpēji tuvina, veidojot ekonomiski, politiski un kulturāli vienotu savienību. Turklāt Frommam bija ļoti dziļa taisnīguma izjūta, un tāpēc viņš par labu sauktu arī visu to, kas palīdzētu samazināt atšķirības eiropiešu izglītības iespējās, juridiskajās brīvībās un materiālajā labklājībā. Pārliecinošu „nē“ Fromms teiktu tādai Eiropas politikai, kas visu tirgus varu atstāj brīvajam tirgum un konkurencei un tāpēc noved pie kapitālistiskas cilvēku ekspluatācijas. Ja pār visu valda tikai tirgus, tad aizvien mazāk vietas paliek kulturālās un nacionālās identitātes pārdzīvojumam, jo nacionālās īpatnības, piemēram, audzināšanā, izglītībā un mākslā slāpē centrāls Eiropas birokrātisms. Fromms aizvien ir uzturējies tādas demokrātijas ideālu, kur demokrātiskie lēmumi visupirms tiek pieņemti bāzes līmenī – tā sauktajās „face-to-face“ grupās –, nevis tiek pieņemti un īstenoti tikai pārvaldes līmenī.

Visbeidzot daži jautājumi saistībā ar drīzumā gaidāmo konferenci. Kāpēc starptautiskā Fromma konference notiek tieši Rīgā, Latvijā? Kāda saistība Frommam vai viņa darbiem ir ar Latviju un Rīgu? Ideja par vāciešu-latviešu konferenci Rīgā nāca no Fromma biedrības locekļiem. Īpašu interesi radīja šeit valdošā aktīvā kultūras dzīve, latviešu dziesmas un dejas, kas radīja vēlmi iepazīt šo kultūru tuvāk. No ārzemēm atbraukušos konferences viesus citastarp jāiepazīstina arī ar Latvijas vēsturi – gan okupācijas stāstu, gan arī brīvās Latvijas stāstu. Tikai tā ir iespējams apjēgt mūsdienu aktualitātes šajā valstī. No savas puses mēs gribētu aicināt nedaudz tuvāk iepazīt humānista Ēriha Fromma domāšanu.

Kāpēc tika izvēlēta tēma „Brīvība un brīvības: iespējas un draudi“? Vai brīvības jautājums Latvijā ir īpaši aktuāls? Fromma filosofijā „brīvības“ tēmai ir centrālā loma jau kopš viņa pirmās

grāmatas „Bēgšana no brīvības“. Taču tēma “brīvība” ir arī īpaši aktuāla Latvijā. Reti kura tauta tik ilgu gadsimtu ir dzīvojusi svešautiešu jūgā. Svešu varu ienākšana tagadējā Latvijas teritorijā aizsākās jau pirms 800 gadiem, kad tajā pirmoreiz iejāja vācu ordeņa bruņinieki, un vēlāk, vācu un krievu okupāciju laikā latviešu apspiešana tikai pastiprinājās. Taču brīvība kā paternālas svešas varas pārvarējums ir tikai viena daļa no šodienas brīvības problemātikas Latvijā. Piemēram, kapitālistiskā tirgus ekonomika propagandē pavisam citu brīvības izpratni, kur brīvība tiek izprasta kā nepiesaistītība un neierobežotība un pārāk bieži atklājas kā prasta tieksme nopelnīt. Tāpēc arī tēma: „Brīvība un brīvības: iespējas un draudi“.

No kādām valstīm uz konferenci ierodas viesi? Kurš no dalībniekiem ir Jūsu favorīts, ko Jūs ieteiktu noklausīties visiem klātesošajiem? Lielākā daļa viesu būs no Vācijas, taču būs arī Fromma biedrības locekļi no Meksikas un Nīderlandes. Ja jāiesaka kāds konkrēts priekšlasījums, tad jāpiemin, ka īpaši pārsteigts es biju par to, cik laba Fromma pazinēja ir bijusī Latvijas prezidente Vaira Vīķe-Freiberga, kura gan konferences norises laikā būs ārzemēs, tāpēc viņas priekšlasījums tiks translēts ar video starpniecību. Tomēr viņas priekšlasījums daudziem latviešu klausītājiem droši vien varētu šķist īpaši saistošs. Kopumā, protams, īpaši jāakcentē visi piektdienas priekšpusdienā iecerētie referāti Lielajā aulā – šajos priekšlasījumos centrālā tematika ir tieši brīvības jautājums. Tomēr arī piektdienas pēcpusdienas un sestdienas priekšlasījumi, kas notiks Gētes institūtā, noteikti ir apmeklēšanas vērti. Tajos tiks apspriesta okupācijas vēsture, jautājums par to, kā Latvija ir saglabājusi savu identitāti, tiks pievērsta uzmanība latviešu kultūras nozīmei vēsturē un mūsdienās, aplūkota šodienas latviešu psihiskā situācija, kā arī tematizēta latviešu ebreju kopiena un Fromma hasīdisma novērtējums. Starp citu, šajā vācu-latviešu konferencē būs pieejami arī referātu rakstiskie tulkojumi, tā, lai visus priekšlasījumus katrs varētu saprast savā dzimtajā valodā.

Paldies, ka dalījāties ar mums savās pārdomās un redzējumos! Vēl tikai pēdējais jautājums – ko Jūs novēlētu saviem lasītājiem un konferences apmeklētājiem Latvijā? Šai konferencei ir jāklūst par daļu no starpkultūru dialoga starp latviešiem un vāciešiem. Šāds dialogs ir iespējams tikai tad, ja abām pusēm – vairāk nekā 50 atbraukušajiem Starptautiskās Ēriha Fromma biedrības locekļiem un interesentiem no Latvijas būs iespēja ar konferences tēmas un priekšlasījumu palīdzību iepazīt vienu otru un izvērst savstarpēji produktīvu sarunu. Protams, es ceru, ka šo saskarsmi veicinās Ēriha Fromma domāšana un viņa humānisms būs abas puses orientējošs un vienojošs faktors.

Uz tikšanos 10.–11. maijā starptautiskajā konferencē „Brīvība un brīvības: iespējas un draudi”, ko tās patroneses ekprezidentes Vairas Vīķes-Freibergas aizgādnībā organizē Starptautiskā Ēriha Fromma biedrība (International Erich Fromm Society) sadarbībā ar Gētes institūtu Rīgā, Latvijas Universitātes Vēstures un filozofijas fakultāti un Filozofijas un socioloģijas institūtu.